

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

**Simpozijum Bespravna stambena izgradnja i njen
odraz na funkcionalni i prostorni razvoj gradova u
Bosni i Hercegovini: 16. i 17. decembar 1971. godine**

Finci, Jahiel

1972

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/items/580fad4d-6e49-4223-b461-4ddd89fdcb92>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE

POSEBNA IZDANJA

KNJIGA XX

ODJELJENJE TEHNIČKIH NAUKA

KNJIGA 4.

SIMPOZIJUM

BESPRAVNA STAMBENA IZGRADNJA I NJEN ODRAZ NA FUNKCIONALNI I PROSTORNI RAZVOJ GRADOVA U BOSNI I HERCEGOVINI

16. i 17. decembra 1971. godine

Urednik
JAHIEL FINCI,
redovni član Akademije nauka i umjetnosti
Bosne i Hercegovine

SARAJEVO

1972

JAHIEL FINCI

UVODNO IZLAGANJE

Dugo vremena se smatralo da je bespravna stambena izgradnja isključivo urbanistički problem, i to zbog toga što su se urbanisti prvi sukobili sa njom, i što se ona, na izvjestan način, površno posmatrano, manifestuje kao urbanistički problem. Upravo zbog toga se nastojalo da se problem riješi urbanističkim zahvatima ili administrativnim mjerama.

S tim u vezi, dugi niz godina razmatranja o bespravnoj stambenoj izgradnji nisu se, po pravilu, ni upuštala u istraživanje uzroka ove pojave. Izostala su istraživanja ove pojave. Izostala su istraživanja iz društveno-političkih, socijalnih i ekonomskim aspekata ovog problema.

Međutim, sada postaje sve jasnije da je bespravna stambena izgradnja isključivo društveni problem, što ne znači da je on i jedan vrlo savremen problem naše urbanističke prakse.

Ovaj jugoslovenski fenomen ima niz interesantnih karakteristika. Jedna od njih jeste da se on javlja baš u periodu kada je naše društvo došlo na jedan viši materijalni i organizacioni nivo svog razvitka. U prilog tome, na primjer, govori i činjenica da u Bosni i Hercegovini do 1950. godine nije ni postojala bespravna stambena izgradnja. Od 1950—1960. godine ona se javlja, ali veoma blago. Poslije 1960. godine počinje intenzivnija bespravna izgradnja, a tek nakon 1966. godine ona dobiva svoj pravi zamah i sve veće dimenzije.

U svim gradovima Bosne i Hercegovine ova pojava se manifestovala kao težak problem, sa brojnim posljedicama na urbanističkom, ekonomskom, pravnom, političkom, sociološkom i estetskom planu.

Proučavanje bespravne stambene izgradnje ne samo da je komplikovano zbog osjetljivosti problema, nego i zbog kompleksnosti same pojave, jer se ona može posmatrati s više različitih aspekata (urbanističkog, arhitektonskog, sociološkog, političkog, pravnog i drugih), koji su međusobno povezani. Često je teško striktno odvojiti pojedine aspekte i proučavati svaki pojedinačno, tim prije što se danas više ne radi o bespravnoj izgradnji stana ili zgrade, već se radi o izgradnji čitavih bespravnih-divljih naselja.

Dosada nijedan grad nije uspio da iskorijeni ovu pojavu (bar ne u potpunosti) i da spriječi bespravne graditelje u kršenju zakona. Nije

uspio, jer je izvjesno da više socijalnih činjenica obilježava ovaj fenomen i stimuliše takav odnos tih socijalnih grupacija prema zakonu.

Problem jednog grada nije samo u izgrađivanju njegovih ulica, zgrada i drugih objekata arhitektonsko-urbanističkog sadržaja, već je to i čovjek koji u tom gradu živi, odnosno njegove potrebe. Konačno, urbanizacija nije izrada urbanističkih planova, kako se često misli, niti je samo izgradnja određenog broja zgrada, stanova, ulica i drugih objekata, već i formiranje čovjeka koji u njemu živi i njegovo prilagođavanje određenim kulturnim i društvenim normama i pripadanje određenoj društvenoj zajednici. To je veoma dug i težak put. Zbog toga je potrebno studirati čovjeka i kao faktor koji djeluje na proces bespravne stambene izgradnje.

Bez obzira na sličnost ove pojave u većim gradovima Jugoslavije, ipak se može konstatovati da postoje znatne razlike između bespravne stambene izgradnje u gradovima Bosne i Hercegovine i većine gradova u Jugoslaviji.

Ova se razlika ogleda kako u strukturi graditelja bespravne izgradnje i njihovoj stambenoj kulturi, tako i u načinu izgradnje, obimu i standardu izgrađenosti, što je sve rezultat postignutog stepena razvoja.

Kad govorimo o bespravnoj stambenoj izgradnji u našoj zemlji, svakako da moramo iznijeti i činjenicu da to nije naš specifikum. Bespravna stambena izgradnja postoji u mnogim zemljama svijeta. Postoji taj problem i taj fenomen, ali se on potpuno drukčije manifestuje. To je i normalno s obzirom da su i društveni odnosi drukčiji. Postavlja se pitanje da li uopšte možemo i koliko da se koristimo eventualno tuđim iskustvima tj. iskustvima tih zemalja. Čini se da u pitanjima bespravne izgradnje u našoj zemlji i mnogim drugim zemljama postoje ogromne razlike. Već sama činjenica da su na takav način stvorena naselja u drugim zemljama naselja krajnje socijalne bijede, stvorena od kanti i ambalaže, i da su to tzv. »slam« — naselja, dok su, s druge strane, naša naselja koja nazivamo »divljim« i u načinu izgradnje, a pogotovo po materijalu i opremljenosti potpuno drugačije, bar u Bosni i Hercegovini, pokazuje da postoje znatne razlike u karakteru bespravne izgradnje.

Šta karakteriše bespravnu stambenu izgradnju u Bosni i Hercegovini?

Iznijeću nekoliko podataka, a i mišljenja.

Od 37 gradova i naseljenih mjesta što imaju više od po 5.000 stanovnika, svega u tri grada i naseljena mjesta nema bespravne stambene izgradnje. U četiri mjesta bespravna stambena izgradnja nije zabrinjavajuća. Znači da u 30 gradova i naseljenih mjesta sa više od po 5.000 stanovnika problem bespravne izgradnje egzistira. Postoji i niz mjesta sa manje od po 5.000 stanovnika u kojima je bespravna izgradnja intenzivna.

Od trideset mjesta u kojima je prisutan problem bespravne stambene izgradnje, u šest mjesta ovakva izgradnja je u opadanju, dok je u ostala 24 u porastu.

Bespravna stambena izgradnja predstavlja poseban problem u većim gradovima Bosne i Hercegovine, kao i u onim gradovima koji su imali veću privrednu ekspanziju, pa i veći prirast stanovništva.

Od cjelokupnog broja stambenih zgrada građenih u posljednje tri godine na teritoriji Bosne i Hercegovine, oko 40% otpada na bespravno izgrađene stambene zgrade. U nekim mjestima i naseljima taj procenat dostiže 75%.

U Bosni i Hercegovini ruši se godišnje oko 6—8% od evidentiranih bespravno izgrađenih stambenih zgrada. Međutim, s obzirom da se može pretpostaviti da je broj neevidentiranih bespravno izgrađenih stambenih zgrada mnogo veći, svakako da i postotak od 6—8 realan, odnosno da je on u stvari daleko manji. Bespravna stambena izgradnja u gradovima i naseljenim mjestima Bosne i Hercegovine je najintenzivnija van uže teritorije gradova i mjesta — uglavnom na prilazima gradovima, na periferiji, u zonama druge namjene, a posebno u zaštitnim i zelenim pojasevima. Posebno intenzivna bespravna stambena izgradnja se odvija duž saobraćajnica na prilazima gradovima, i to pretežno uz magistralne puteve, kao i na terenima pogodnim za poljoprivredu.

Izgled svih razvijenih centara u Bosni i Hercegovini je manje-više veoma sličan. Periferija i prilazi gradovima su načičkani grozdovima »divljih« samoniklih naselja.

Što se tiče materijala bespravno izgrađenih zgrada, gotovo po pravilu sve su građene od tzv. »tvrđog« materijala, a najviše od betonskih blokova i opeke (izuzev nekih manjih naselja).

Po spratnosti — zgrade su prizemne, odnosno pretežno jednospratne, veličine 7×7 , 8×9 i 9×9 , tj. od 50 do 160 m².

S obzirom na broj soba, može se konstatovati da ti stanovi imaju najmanje dvije sobe sa pratećim prostorijama.

Najveći dijelom (80—90%) bespravni graditelji su doseljenici, a njihov manji procenat (10—20%), čine starosjedioci. Većina doseljenika je uglavnom sa teritorije opštine, dok su ostali (manji broj) sa teritorije drugih opština. Samo u gradove Sarajevo, Bijeljino, Brčko, Bugojno i Prijedor doseljavaju i iz drugih regiona Bosne i Hercegovine, a u Sarajevo i iz drugih pokrajina i republika (Kosovo i Crna Gora).

Po zanimanju bespravni graditelji su u najvećem broju radnici i zanatlije (i to privatne), te zemljoradnici (u Bijeljini, Brčkom, Derventi). Najveći broj radnika su nekvalifikovani i polukvalifikovani radnici, a u nekim opštinama (Bugojno, Livno, Prijedor) bespravni graditelji su i radnici koji rade u inostranstvu.

Opšta je konstatacija da se više ne može govoriti o bespravnoj izgradnji zgrade ili stana, već cijelih naselja sa velikim brojem zgrada uz koje se za kratko vrijeme pojavljuju pomoćni objekti (šupe, štale, WC, itd.), koji nastaju u želji bespravnih graditelja da i dalje slijede običaje ruralnog načina stanovanja.

O oblikovno-estetskim i likovnim vrijednostima tih zgrada i naselja ne može se govoriti. To nisu ni gradski ni seoski objekti. To su objekti koji nemaju nikakve arhitektonsko-likovne vrijednosti, oni predstavljaju zbir najružnijih elemenata gradske i seoske arhitekture.

Posebno je interesantno da ovi objekti ne samo da nemaju ništa zajedničko sa savremenom likovnom kompozicijom, nego nemaju ništa ni od ranijeg izraza autohtone narodne arhitekture i graditeljskih tradicija. Gledajući te objekte, nemoguće je da se ne sjetimo sjajnih ostva-

renja naših naroda, kako urbanističkih tako i arhitektonskih, da se ne sjetimo Foče, Mostara, Jajca, Stoca, Trebinja, Sarajeva i niza drugih manjih mjesta.

Svakako da ova naša bespravna izgradnja nije ničim regulisana. Ali ni ranija ostvarenja nisu bila regulisana, planirana ili projektovana, pa ipak su bila na nivou visokih ostvarenja.

Mora se iznijeti i žalosna činjenica da ovdje nisu u pitanju samo loša arhitektonsko-likovna ostvarenja, već je to jedan loš odnos u cjelini — prema ambijentu, pejzažu, poštovanju sredine (zelenila, vode, susjeda, nasljeđa itd.).

Ovaj обруч oko naših gradova, koji je često više odraz nekulture nego socijalne bijede, upropaštava estetske komponente naših naselja, a posebno onih u kojima dominiraju objekti nasljeđa i koji kao takvi računaju i na turizam.

Analizirajući razloge useljavanja u gradove Bosne i Hercegovine, mogli bismo ih pobrojati ovim redoslijedom:

— bolji i lakši uslovi života u gradu (škole, bolnice, bolja snabdjevenost itd.),

— zaposlenje, bolja i lakša zarada,

— školovanje djece,

— veća vrijednost izgrađenog objekta u gradu prilikom kupoprodaje nego u selu ili u malom mjestu, itd.

Kao uzroci bespravne izgradnje, odnosno kao činioci koji pogađuju njenom »cvjetanju« i stimulisanju, u nizu anketa, referata, rasprava i članaka ističu se uglavnom ovi:

— nedostatak urbanističkih rješenja i regulacionih planova,

— pomanjkanje uređenih prostora (zemljišta) za izgradnju zgrada nižeg standarda,

— slaba inspekcijska služba, ili nepostojanje takve službe, odnosno službi za suzbijanje bespravne izgradnje,

— slabe sankcije i niske ili nikakve kazne,

— sporost organa gonjenja,

— činjenica da je individualna stambena izgradnja ekonomski prihvatljivija za graditelje,

— skupo građenje preko građevinskih preduzeća,

— duga i spora procedura oko pribavljanja odobrenja za gradnju,

— skupa tehnička dokumentacija,

— izbjegavanje plaćanja učešća u pripremi i opremi građevinskog zemljišta,

— nemogućnost uticaja na izgradnju, s obzirom da gradsko zemljište nije otkupljeno.

— kreditiranje od strane preduzeća (koja to čine ne tražeći dokumentaciju).

Konačno, iznosi se u mnogim napisima da državni organi sami krše zakonske propise (što se često manifestuje baš u domenu izgradnje), pa zašto da ih i pojedinac ne prekrši kada se nađe u situaciji da na legalan način ne može da riješi svoj stambeni problem.

Ne bi se moglo negirati da bi se ispunjenjem navedenih praznina, odnosno otklanjanjem određenih uzroka unekoliko smanjila bespravna

izgradnja, ali je veliko pitanje da li bi se ona u cjelini mogla eliminisati, odnosno da li bi se otklonili njeni pravi uzroci.

Treba imati u vidu da je grad veoma složena cjelina, razvojno ovisna kako o vrlo širokom uticajnom području tako, još više, i o opštem društvenom kretanju u zemlji.

Fenomen bespravne izgradnje u gradovima treba, prema tome, posmatrati u vezi sa uzrocima ove pojave koji u stvari potiču izvan područja samih gradova, a svakako i u vezi sa uslovima za njen razvoj u gradovima.

Veoma interesantna, zapravo i karakteristična su mišljenja velikog broja rukovodilaca komunalnih službi i službi inspekcija gradova i naseljenih mjesta u Bosni i Hercegovini o mjerama koje treba poduzeti za sprečavanje bespravne stambene izgradnje. Gotovo jedinstveni su u mišljenjima da je potrebno:

- 1) pooštriti kaznene mjere, povećati novčane kazne, uvesti oštrije sankcije i pristupiti širem rušenju objekata,

- 2) spremati i urediti prostor za izgradnju zgrada nižeg standarda,

- 3) jačati građevinske inspekcije i osnovati grupe za problem bespravne stambene izgradnje, i

- 4) spriječiti slobodan promet zemljištem.

Kada je u pitanju rušenje objekata bespravno građenih, mnogi poznavaoци tog problema postavljaju pitanje: ako društvo nema mogućnosti da obezbijedi određene prihvatljive uslove stanovanja, zašto ne dozvoli izgradnju jednog broja stanova slabijeg kvaliteta na terenima koji su loše opremljeni? Dalje se postavlja pitanje: da li društvo ima pravo da sprečava bespravnu izgradnju ako bespravnom graditelju istovremeno ne nudi nikakvo rješenje? I konačno, mnogi smatraju da treba dozvoliti bespravnu izgradnju sve dotle dok društvo ne bude ekonomski jače, pa će se rušiti onda kada se istovremeno bude mogla vršiti intervencija.

Svakako da ovakva gledišta zaslužuju pažnju, ali je izvjesno da se ne smije pri tome zanemariti činjenica da bi jedna takva intenzivna bespravna stambena izgradnja u gradovima jednako intenzivno uticala na povećanje socijalnih problema i komplikavala život u gradu.

Rušenje bespravne stambene izgradnje do danas nije dalo željene rezultate. Kako smo ranije iznijeli, svega 6—8% evidentiranih, bespravnih zgrada se ruši u Bosni i Hercegovini. Taj, nazovimo, uspjeh je nevjerovatno malen u odnosu na političke konzekvence koje sa sobom nosi.

Zahtjevi za rušenje, posebno većeg broja zgrada, nisu uopšte popularna stvar. U svim slučajevima, kada je riječ o rušenju ovakvih objekata, građani su solidarni i masovno daju otpor organima vlasti, i u takvim prilikama se redovito događaju vrlo neprijatne scene.

Iz niza izvještaja može se vidjeti na kakve se sve otpore nailazi pri rušenju bespravno podignutih zgrada: od fizičkih napada i prijetnji, do demonstracija stanovnika bespravnih objekata. Ovdje svakako nije mjesto da iznosimo razne situacije do kojih sve dolazi, ali kao posljedicu ovakvih reagovanja dovoljno je navesti, na primjer, da su bespravni graditelji porušili kuće onih za koje su smatrali da su u dosluhu sa organima vlasti (inspekcijama). Svakako da ovakvi slučajevi stvaraju i određene političke probleme.

Već sama činjenica da su bespravni graditelji većinom radnici predstavlja sama po sebi politički problem. Na osnovu toga se i može zaključiti da rušenje, po pravilu, prouzrokuje negativne političke posljedice.

S druge strane, neuspjeh u suzbijanju ove stihije, ili, bolje reći, neuspjeh u rješenju tog problema — ozbiljno i stalno narušava ugled i autoritet vlasti.

Međutim, ne treba da nas začuđuje taj otpor, jer potreba za stanovanjem zauzima vrlo značajno mjesto na listi ljudskih potreba i sigurno je da na toj listi, poslije ishrane, stan zauzima drugo mjesto.

Prema tome, ako su kod određene grupacije ljudi stvorene potrebe za stanom, a po njihovom mišljenju postoje kod njih i mogućnosti za realizaciju tih potreba, nemoguće ih je ne ostvariti. Ljudi svoje životne potrebe žele da ostvare, pa se tako postavlja pitanje kako te potrebe suzbiti ako su nezakonite.

Da li administrativni sistem omogućava suzbijanje te pojave? — Može se reći da je sasvim sigurno da se ova pojava ne može zaustaviti i spriječiti administrativno-represivnim putem.

Druga mjera za sprečavanje bespravne stambene izgradnje, koja je često prisutna u našim gradovima, jeste pripremanje i uređenje prostora za izgradnju zgrada nižeg standarda, tj. za bespravnu izgradnju.

Često se smatra da je jedan od osnovnih uzroka bespravne stambene izgradnje upravo pomanjkanje urbanističkih rješenja takvih lokaliteta. Ovo gledanje se često u opštinama iznosi kao razlog, a prisutno je i u našoj štampi.

Ako se prihvati mišljenje da je bespravna stambena izgradnja mnogo veće zlo za grad nego i najskromnije regulisana stambena izgradnja, onda se i stav o potrebi pripremanja zemljišta može prihvatiti.

Međutim, ovaj vid »planiranja« bespravne stambene izgradnje (ukoliko se bespravna izgradnja može uopšte planirati) postavlja gradovima nova pitanja i stvara im nove probleme.

Ako se pripremaju zemljišta za bespravnu izgradnju, da li to znači da se prihvata i useljavanje i da su svi kapaciteti grada u mogućnosti da prime to useljavanje? Drugo, da li se samim tim ne bi usmjerio veći priliv stanovnika i ne bi li grad postao još privlačniji?

Sa sigurnošću se može pretpostaviti da bi planirana izgradnja na određenom zemljištu koja bi primila bespravne graditelje izazvala ubrzavanje migracije. Uređenje zemljišta izvjesno stvara i veći pritisak na grad. Za ovo uzimamo kao primjer Zagreb, koji je, prije nekoliko godina, zahvaljujući politici obezbjeđenja zemljišta za oko 12.000 parcela za bespravnu izgradnju, stvorio u okolnoj regiji uvjerenje da se jeftino može kupiti parcela i jeftino izgraditi kuća, i na taj način znatno povećao procenat useljavanja.

Konačno, postavlja se pitanje: da li bismo takvim planiranjem zemljišta riješili uzroke migracije?

Dalje se smatra da je jedan od uzroka bespravne izgradnje nedostatak regionalnih prostornih planova, koji treba da budu osnova za donošenje odluka gdje podizati privredne objekte, kako usmjeriti infrastrukturu i gdje locirati naselja. Kada bismo imali regionalne prostorne planove, onda sigurno ne bi dolazilo do stihijske pojave migracije

stanovništva. Kao što smo već rekli, migracije se ne mogu administrativno sprečavati, ali se zato moraju i mogu usmjeravati.

U vezi s tim ne možemo a da ne istaknemo manjkavost perspektivnih programa društveno-privrednog razvoja većih gradova u Bosni i Hercegovini. Ta manjkavost ogleda se u prvom redu u načinu tretiranja, jer urbanistički planovi tretiraju grad kao zatvorenu jedinicu u okviru svojih uskih granica. Ne postoje planovi širokih područja, ne postoje regionalni prostorni planovi, iako društveni i ekonomski procesi to sve više traže. U mnogim našim razvijenijim područjima sve jače i sve jasnije se ocrtavaju kompletni regioni, koji već danas čine jednu prostornu cjelinu sa svim svojim problemima.

Ako bi se na temelju takvih planova došlo do dislociranja pojedinih proizvodnih kapaciteta izvan sadašnjih gradskih aglomeracija i podizanja novih u drugim mjestima, problem bi se u tim gradovima smanjio, što ne znači da on ne bi ostao i dalje prisutan.

Sigurno da unošenje u veće gradove velikih industrijskih kapaciteta, bez potrebe, otežava život grada. Tih primjera imamo u gradovima Bosne i Hercegovine jako mnogo, a posebno u Sarajevu.

Velika je lista problema koje bespravna stambena izgradnja nameće svakom gradu i njegovom životu: od nemogućnosti realizacije urbanističkih planova, prema tome od nemogućnosti organizovanja normalne i savremene izgradnje, zatim od rasipanja zemljišnog fonda, onemogućavanja racionalne izgradnje gradske infrastrukture, povećanja troškova opremanja i pripremanja zemljišta usljed rušenja i davanja namjenskog stana bespravnom graditelju, a s tim u vezi i smanjivanja sredstava za stambenu izgradnju, opterećenja ionako slabih kapacitiranih komunalnih fondova, škola, zdravstvenih ustanova itd., preko problema degradacije životne sredine usljed uništavanja zelenih površina i prostora za reakciju i problema koji su u domenu društvene patologije (kriminalitet, alkoholizam i sl.), a naročito školske i vaspitne zapuštenosti, pa sve do likovno-estetskih degradiranja gradske aglomeracije.

Na kraju, potrebno je napomenuti da bi, kako u pogledu prostornog planiranja tako i u okviru perspektivnog društvenog planiranja, bilo potrebno imati u vidu i djelovanje određenih ekonomskih činilaca na jačanje ili slabljenje pojave bespravne stambene izgradnje.

JAHIEL FINCI

INTRODUCTORY STATEMENT

SUMMARY

Illegal housing construction has long been regarded as an exclusively urban planning problem, and therefore for many years there was no effort given to research on this subject.

This Yugoslav phenomenon has a number of interesting characteristics. One very interesting aspect is that it appeared at just the time when the Yugoslav society had reached a higher material and organiza-

tional level of development. This is supported by the fact that until 1950 in Bosnia and Herzegovina there were no instances of illegal housing construction. After 1950 it began to appear, but only to a mild degree, and it was only after 1966 that it began to be widespread. Today, of 37 towns and gighly settled areas which have a population of over 5.000, there are only seven towns where there is no considerable occurrence of this phenomenon. In six places the occurrence is on the decline, while in all the other 24 it is on the rise.

Of the total number of housing elements built in the last three years on the territory of Bosnia and Herzegovina, about 40% is accounted for by illegal housing construction. It is a general fact that we can no longer speak of illegal construction of buildings or houses but rather of entire settlements which are without design or esthetic value.

To explain this phenomenon and the elements which encourage its »blossoming« and growth, many reasons have been pointed out in numerous questionnaires, papers, discussions, and articles. Analysis of these causes shows that the stopping of gaps or solution of certain problems would perhaps yield a certain decrease in illegal construction, but it would certainly not get rid of its true causes.

This is primarily due to the fact that a city is a very complex unit which is developmentally dependent upon a broad area of influences in addition to the general social migration within the contry.

The phenomenon of illegal construction in cities must, then, be considered in connection with the causes of this phenomenon which in fact extend beyond the cities themselves, as well as in connection with the conditions for ist development within the cities themselves.

The measures which are often proposed and which involve increasing the penalties, more severe sanctions and more demolition of building or the provision of facilities for construction of housing of lower standards and the strengtheing of construction inspection and control have not yet shown any significant effective results.

A total of 6—8% of the known illegally constructed housing has been demolished. This »success« is incredibly small in proportion to the political consequences it carries with it. The very fact that most of the illegal builders are workers represents a political problem. It is perfectly clear that the phenomenon of illegal housing construction can not be stopped and prevented solely by means of administrative-repressive measures.

The other measure for prevention of illegal housing construction which is often applied in the towns of Bosnia and Herzegovina is the provision of facilties for construction of housing of lower standards, which in itself representes a type of illegal construction. This form of »planned« illegal housing construction poses new questions for the cities and creates new problems for them. First of all, it elicits more rapid migration and thus a greater pressure on the city which cannot provide for such migration. It can be clearly seen that such »planning« will not take care of the causes of migration.

The list of problems which illegal housing construction brings to every city is a very long list. Debilitation of urban planning, interference with normal and modern construction, wasting of the land space resour-

ces, paralysis of construction of the urban infrastucture, increasing of costs for construction preparation after demolition and the provision of substitute housing for the former occupants of the demolished buildings, and in connection with this, the drain on the funds for housing construction, the load on the already underfinanced communal funds, schools, medical institutions, etc. — this is all only a beginning. We must also mention the degradation of the environment, the destruction of green areas (gardens, trees, and fields) and of areas for recreation, plus social problems (crime, alcoholism, etc.) — especially with regard to schooling and neglect of the responsibilities of child rearing. Neither should we overlook the problem of esthetic deterioration of the city due to illegal housing construction.

Thus, we must recognize the imperative nature of the need to find a solution to the problem and the necessity that it be approached from all possible angles and dealt with as an integral part of other socio-political and economic problems of Yugoslavia.

UPOTREBLJENA LITERATURA I IZVORI PODATAKA

Jahiel Finci: *Bespravna stambena izgradnja i njen odraz na funkcionalni i prostorni razvoj gradova u Bosni i Hercegovini* (izlaganje na konsultativnom sastanku o bespravnoj izgradnji 22. X 1969. godine u Akademiji nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine).

Slobodan Bjelajac: *Bespravna stambena izgradnja u Splitu* — rezultati sociološke studije. Časopis »Pogledi«, Split 1970.

Savezni zavod za urbanizam i komunalna i stambena pitanja, Beograd: *Bespravna stambena izgradnja*, novembar 1967. *Bespravna stambena izgradnja*. Materijali Stalne konferencije gradova Mostara, Splita, Zagreba i Novog Sada, Split, 5. i 6. decembra 1967. godine.

Bespravna stambena izgradnja. Materijali sa savjetovanja Stalne konferencije gradova Jugoslavije i Saveznog zavoda za urbanizam i komunalna i stambena pitanja, Split, 13. i 14. decembra 1967. god.

Urbanistički zavod grada Beograda: *Bespravna stambena izgradnja u Beogradu*, Beograd, februara 1969. godine.

Materijali ankete o bespravnoj stambenoj izgradnji u gradovima i naseljenim mjestima Bosne i Hercegovine, oktobra 1971. godine.

Anketu vodio J. Finci u organizaciji Republičkog sekretarijata za urbanizam, stambene i komunalne poslove SR BiH.

